

NAGY ZSOLT

SZÍNFOLT A MAGYAR FESZTIVÁLKULTÚRÁBAN: GYÜMÖLCSÜNNEPEK ÉS ELŐZMÉNYEIK

Az első valódi erdélyi gyümölcsünnepek, gyümölcsfesztiválok kialakulását a 19. század végére tehetjük. Fesztív méreteket öltött például a magyardécsei Cseresznyemajális, amelyet először 1893-ban szerveztek meg.

A (vidék)fejlesztésre, (falu)turizmusra, a kulturális és természeti örökség védelmére, reprezentációjára, az identitások keresésére és megerősítésére az 1990-es évektől Erdélyben is fokozott figyelem irányult. Ennek eredményeként a megyei és országos eseménynaptárakba, az utazási irodák programkínálatába újabb és újabb fesztív jellegű, méretű rendezvények kerültek be, s bár Romániát ma sem tartják számon a fesztiválországok között,¹ e modern világ szekuláris történelme által – a szakrális ünnepciklusokkal szemben – „a haladás kiegyenesített vonalán elhelyezett ünnepélyek”² vizsgálata szükségszerűnek mutatkozik, hisz évente több száz könnyű- és komolyzenei, színházi, film-, gasztronómiai és sportesemény megszervezésére kerül sor e térségben is.³

Jómagam a Belső-Erdély és Partium területén létrejött gyümölcsfesztiválok kutatására vállalkoztam néhány évvel ezelőtt, s ez idáig összesen huszonöt fesztív gyümölcsünnepet sikerült azonosítanom és dokumentálnom.⁴ Kutatási témám választásánál lényeges szempont volt, hogy a jelenséget történetiségében éppúgy vizsgálni lehessen, mint recens működésében. A téma valójában eszköz, amelyen keresztül egy kor társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulásainak kérdéseire kívánok választ találni, hiszen meggyőződésem, hogy a fesztiválok fontos kulcsai lehetnek e folyamatok megértésének.⁵ Jelen tanulmányban a gyümölcsfesztiválok 19. századi előzményeit, kialakulásuk kulturális, gazdasági és társadalmi kontextusát igyekszem bemutatni; azt igyekszem bizonyítani, hogy ezen ünnepek esetében *kitalált hagyományokról* beszélhetünk.⁶ Általános áttekintést, összefüggő képet kívánok adni te-

hát annak az évszázadnak a viszonyairól, amelyben véleményem szerint az általam kutattott fesztív rendezvények létrejötteinek gyökerei is keresendők.

A 19. század második fele a kapitalizmus időszaka, a fejlődő ipar, bankszervezetek és növekvő piacok jellemezték e kort. A falusi gazdaságok az új körülményekhez valamilyen módon igazodni kényszerültek, meg kellett teremteniük – szinte a semmiből – az árutermelésnek és a piaci árucserére épülő gazdasági rendnek az alapjait. Ennek következtében szinte minden parasztüzem bizonyos specializációra kényszerült, egyes vidékek gazdaságai pedig valóságos monokultúrát folytattak, azaz egy növényfaj intenzív termesztésébe vagy egy állatfaj tenyésztésébe kezdtek.⁷ Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy mi történt azon településeken, illetve régiókban, ahol egy-egy gyümölcs termesztésére való szakosodásba fogtak a falusi gazdák.⁸

Az 1850-es és az 1910-es évek közötti időszakban született különböző feljegyzéseket olvasva azt tapasztaljuk, hogy a szerzők – amellet, hogy romantikus szemlélettel átitatott természetrajzi leírásokat, különböző látnivalókban gazdag települések, erőforrásokban bővelkedő táji környezetek ismertetését közlik – aggodalmukat fejezik ki az Erdélyben tapasztalható gazdasági és infrastrukturális fejletlenség miatt. Erre a hiányosságra hívta fel a figyelmet újságcikkek hosszú sora, s a székely területek közgazdasági és közművelődési állapotát felmérő Kozma Ferenc is megjegyezte, hogy a „népesség foglalkozása aránytalanul szabálytalan”.⁹ Áttekintve például az 1870-es népszámlálási adatokat, azt tapasztaljuk, hogy míg Székelyföld területén az őstermelők számához (181 132 fő) viszonyítva kevesen foglalkoztak az erre épülő kereskedelemmel (1555 fő) és iparral (13 027 fő), addig a szász területeken ez az arány jóval megnyugtatóbb képet mutatott (őstermeléssel 117 141, kereskedelemmel 3 036, iparral 22 775 fő).¹⁰

A kor elitrétege¹¹ viszonylag hamar ráeszmélt arra a tényre, hogy ipar hiányában, a technikai forradalom századában, hosszú távon azok a vidéki települések, ahol a monokultúras gazdasági szerkezetre való áttérésre törekcszenek, s a mezőgazdaság valamely ágát, például a gyümölcsstermesztést jelölik ki fő tevékenységi körnek, a helyiek termékeikből nem számíthatnak elegendő jövedelemre. A 19. század második felében már írott források segítségével dokumentálhatóak Erdélyben is olyan kezdeményezések, melyeknek hátterében az a felismerés állt, hogy egy-egy gyümölcsre koncentráló monokultúra csak megfelelően kidolgozott reklámmal, stratégiával tartható életben, mivel egy-egy helyi közösség csak így számíthat piaci siker elérésére, termékeinek versenyképességére.

A termelőket kívánták segíteni e téren az egy-egy településen tevékenykedő specialisták mellett a különböző pomológiai és kertészeti egyesületek is, melyeknek megjelenése Magyarországon éppen erre az időszakra tehető. Az első pomológiai egyesület 1820-ban alakult Nyíregyházán. Ezt követően sorra jöttek létre az újabb szervezetek: 1858-ban az Országos Kertészeti Társulat, 1861-ben az Országos Kertgazdászati Társulat, 1872-ben a Pesti Kertész Társulat, 1880-ban az Országos Ipartestület Kertészeti Szakosztálya, 1885-ben az Országos Magyar Kertészeti Egyesület, 1912-ben a Magyar Kertészek Országos Szövetsége. Érdekes viszont, hogy a gyümölcsstermelők közös érdekeinek képviselőit külön először csak Trianont követően, 1932-ben alakult országos szintű szervezet, a Gyümölcsstermelők Országos Egyesülete, amelynek megyénként is működtek tagegyesületei.¹²

A társulatok többnyire a szőlősök, a gyümölcsösök, a faiskolák telepítésében vagy újratelepítésében, a szaporítóanyag biztosításában, növényvédelmi akciók lebonyolításában, a szakvéleményezésben és szaktanácsadásban, a tagok terményeinek értékesítésében, a kertészek érdekvédelmében, a különböző kertészeti törvények megalkotásának sürgetésében, a hivatalos közlönyök kiadásában, a kertészeti lapok indításában s a szakoktatás megszervezésében vállaltak döntő szerepet.

A nyilvános előadásorozatok és tanfolyamok mellett a lokális, regionális és országos kertészeti, konyhakerti és gyümölcsészeti kiállítások többsége is ezen egyesületek szervezőmunkájának érdeme. 1877-ben Bereczki Máté pomológus a gyümölcstárlatokról a következő sorokat fogalmazta meg: „Tagadhatlan, hogy a gyümölcs-tenyésztés megkedveltetésére s átalánosítására igen szükségesek és hasznosak a gyümölcstárlatok, főképp, ha azok a gyümölcsészet, – mint tudomány, – utasításai és kívánalmi szerint vannak berendezve.”¹³ E terménytárlatok a 19. században kialakult kertészeti tájörzetek piackeresési és értékesítési feladatainak megoldásában egyre nagyobb szerepet játszottak, s ezen kiállításokat tekintem a mai gyümölcsfesztiválok előzményeinek, hisz már tartalmaznak számos fesztív elemet, amelyet a 2000-es években megjelenő gyümölcsünnepeken is megfigyelhetünk.¹⁴

A tárlatok szervezésének oroszlánrészét az Országos Magyar Kertészeti Egyesület vállalta magára, emellett a Magyar Nemzeti Múzeumnak is meghatározó szerepe volt az előkészítési munkálatokban, a helyszínek biztosításában. Anélkül, hogy teljességre törekednék, a következőkben csak néhány fontosabbat emelek ki a gyümölcsöket is bemutató kiállítások közül.

Az első országos terménykiállítás 1851-ben a Magyar Nemzeti Múzeum első emeleti termeiben nyílt meg Budapesten,¹⁵ amelyet további nagy sikerű tárlatok követtek. A vidéki városok közül Kolozsvárott, Kézdivásárhelyen, Kassán, Szegeden, Pozsonyban, Sárospatakon, Debrecenben szerveztek kertészeti terményeket bemutató rendezvényeket. Kolozsváron például 1852-ben a helyi Gazdasági Egylet rendezett gyümölcstárlatot, 1853-ban pedig gyümölcs- és terménykiállítás nyílt.¹⁶ Országos kiállítás, amelyen kertészeti bemutató is volt 1872-ben Kecskeméten és Szegeden, 1879-ben Székesfehérvárott, 1881-ben Tiszafüreden és Nagyenyeden nyílt.¹⁷

A *Vasárnapi Újság* hasábjain megjelent hír szerint 1881 októberében Budapesten nyitottak meg kiállítást, nagyszámú érdeklődő jelenlétében: „Az országos gyümölcskiállítás, melyet az orsz. gazdasági egylet rendezett, e hó 15-én nyílt meg a redut termeiben s négy napig fog tartani. A megnyitási ünnepélyre József főherczeg, Koburg herczeg és a főváros összes testületei külön meghívókat kaptak. E hó 16-án lesz a jutalmak kiosztása, kedden pedig nagy gyümölcs-árverést tartanak. A kiállítás igen gazdag s nagy iránta az érdekeltség.”¹⁸ Az említett tárlaton számos termelő, köztük több erdélyi is részt vett, Maros-Torda vármegyét például hárman képviselték, s a rendezvénynek később katalógusát is megjelentették.¹⁹

A további kertészeti kiállítások sorát Csoma Zsigmond és Ganczaughné Albert Katalin kutatásaiból ismerjük. „Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás előkészítésében az OMGE Kertészeti és Szőlőművelési és Borászati Szakosztálya is kivette a részét. A 49 kertészeti kiállító között ott volt Mauthner Ödön, Mühle Vilmos és Petz Ármin (id. és ifj.) is. A 15 gyümölcsészeti kiállító egyike Bereczki Máté volt, aki *Gyümölcsészeti vázlatok* című alapvető pomológiai munkáját mutatta be. 1896-ban, a millenniumi ünnepek keretében rendezett kiállításán a hazai kertészet állandó és öt időszakos kiállítással vett részt. A mintegy 40 kiállító önálló pavilont kapott. A kiállítás idején az OMKE Budapesten Országos Kertészeti Kongresszust rendezett.”²⁰ Ganczaughné a mezőgazdasági kiállításokról is átfogó képet ad, megállapítja, hogy az első ilyen jellegű tárlatot Szegeden rendezték 1899-ben.

A felsorolt példákban is látható, hogy a 19. század második felében és a 20. század elején tömegesen jelentek meg azok a rendezvények, *kitalált hagyományok*, melyek emellett, hogy találkozási és tapasztalatcsere-lehetőséget jelentettek az ország különböző területeiről érkező, hasonló érdeklődésű gazdáknak, az állam is felhívhatta a figyelmet az ajánlott gyümölcsfajtákra és a korszerű termesztési módokra. Emellett ezen ünnepeknél már kezdetektől jelentős közösségi és nemzeti identitás-

formáló hatásuk volt, amely a hobszawmi értelemben használatos *kitalált hagyományok*nak is egyik fő jellemzője.

Az egykori Magyarország területén megjelenő gyümölcsfesztiválok többsége ugyan a 19. század második felétől dokumentálható, de eddigi kutatásaim azt bizonyítják, hogy helyenként az értelmiség már korábban is szükségét érezte gyümölcsünnepélyek megszervezésének. Már a század közepén egyfajta nemzeti identitásformáló tényezőként vannak jelen ezen események az ország különböző pontjain. Az egyik legelső ilyen gyümölcsünnep a palotai dinnyeünnep volt 1859. augusztus 27-én, amelyről ugyan a névadó dinnye hiányzott, de az esemény mégis nagy érdeklődésre tartott számot, s a nagyszámú résztvevő többsége magyar nemzeti színű bokrétaival ékesített ruhában járta magyar zenére a magyar táncokat, majd nyolc nagy üstből fakanalakkal fogyasztotta el az alföldi pásztorok által készített magyar parasztgulyást. Az eseményről részletes beszámolót adott közre a *Kerti Gazdaság* című lap is,²¹ amely alapján egyértelműen nyomon követhető az ünnepség nemzetépítő jellege.

Az első valódi erdélyi gyümölcsünnep, gyümölcsfesztiválok kialakulását a 19. század végére tehetjük. Fesztív méreteket öltött például a magyardécei Cseresznyemajális, amelyet először 1893-ban szerveztek meg.²² Feljegyzések és fényképfelvételek utalnak egyéb – főként székelyföldi – gyümölcsfesztiválok 19. század végi megjelenésére, kialakulására, meglétére is. A mai gyergyószentmiklósi Kokozja Fesztivál (vagy Erdei Kincseink Napja) elnevezésű rendezvény előzményének tekinthető a Tarisznyás Márton néprajzkutató által is emlegetett szeptember 7-i őszi vásár: „A legjobb kokozját emberemlékezet óta a szeptember 7-i gyergyószentmiklósi ún. őszi vásáron lehetett kapni” – írja egyik tanulmányában a szerző.²³ A piachelyekhez kapcsolódva tehát alkalmanként nagymértékűvé vált már ebben az időszakban egy-egy gyümölcsfajta árucseréje, ami kedvező feltételt teremtett egy-egy nagyobb méretű gyümölcsünnep létrejöttéhez, megszervezéséhez. E spontán, történetileg kialakult vásárokat az éppen megalakuló különböző kertészeti egyesületek és társaságok dokumentálhatóan egyre inkább kiállítás- és bemutató-, majd fesztiváljellegűekké próbálták alakítani. Nem véletlen az sem, hogy ebben az időszakban az éppen aktuális mezőgazdasági javak egy-egy sokadalom elnevezésében (például cseresznyeverési, dinnye, szüreti, almaéresi stb. vásár) is helyet kaptak.

A 19. század közepéig Magyarországot mint a gabona és szőlő hazáját lehetne definiálni, nemcsak azért, mert területeinek nagy részén e két növényi kultúra dominanciája volt megfigyelhető, hanem főként azért, mert – részben ebből adódóan – a falun élő lakosság nagy hányadának fő jövedelemforrását biztosították az említett gazdasági ágazatok. A gyümölcs termesztése, a pomológia egészen e század második feléig nem bírt nagyobb jelentőséggel, gyümölcsfák – az udvarházak, kastélyok és kolostorok kertjeitől eltekintve – inkább csak az ún. háztáji kertekben és kaszálókon mint határjelek, árnyékot nyújtó hagyaszfák voltak fellelhetőek, míg nagyobb kiterjedésű ültetvényekről csak szórványosan tudunk. Mindez a 19. század közepétől, a korszak gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatainak köszönhetően megváltozott.

A 19. századi gyümölcsstermesztés terén elért látványos eredményeket (a számos szaklap megjelenését, a terménykiállítások sokaságát stb.) áttekinthetően, joggal merül fel a kérdés: mi okozta e szembeötlő és hirtelen, néhány évtized alatt végbemenő változást a gazdasági életben? A válasz – mint maga a folyamat is – összetett. A gyümölcsészet ügye felé való fokozott fordulást több tényező együttes hatásának köszönhetjük: az 1875-től megjelenő filoxeravésznek, a vasúthálózat kiépítésének, a folyószabályozási munkálatok befejezésének, illetve az ipari forradalom vívmányainak, a mezőgazdaság gépesítésének, a városiasodásnak és polgárosodásnak, a gyárak megjelenésének, a piacok fejlődésének. A felsorolás természetesen nem törekszik, nem is törekedhet teljességre. Itt csak azon tényezők kerültek megemlítésre, amelyek

szűkebb vagy bővebb ismertetését jelen tanulmány terjedelmi keretei megengedik. A következőkben ezek összefüggésben való bemutatására vállalkozom.

Dactylospheera vitifoliae nevű törpe levéltetvet (magyarul szőlőfiloxéra vagy szőlő-gyökértetű) – mely rövid idő alatt képes volt óriási kiterjedésű szőlős területeket kipusztítani azáltal, hogy a növény elől elszívta az éltető nedvet, és gyökerén, levelén stb. gubacsokat idézett elő – származási helyén, Amerikában határozta meg először az 1850-es években. A kártevő valószínűleg az Izabella nevű kékszőlő vesszőivel került Franciaországba az ötvenes évek végén, majd borvidékről borvidékre hurcolva az 1870-es évek elejére megfertőzte egész Európa szőlőállományát. A filoxérával megtámadott szőlőtáblában először sárga foltok tűntek fel, a növények levelei megsárgultak, lehullottak, majd 4-6 év alatt teljesen kipusztult az ültetvény. „Hazánkban a földművelésügyi miniszter már 1872-től több körlevélben figyelmeztette a gazdasági és borászati egyleteket, a törvényhatóságokat a veszélyre. A következő évben pedig már rendeleti úton tiltották meg a gyökeres vesszők külföldi behozatalát. Ausztriában 1874-ben elpusztult Klosterneuburg híres borászati és kertészeti iskolájának kísérleti szőlőtelepe, ahonnan sok szőlővessző került Magyarországra. Ezután Magyarországon rögtön rendeletben tiltották meg a gyökeres és sima vesszők külföldről, osztrák tartományokból és Horvát-Szlavóniából való behozatalát.”²⁴ A vész mindenféle óvintézkedés ellenére azonban nem kerülte ki a Kárpát-medence szőlőültetvényeit sem, 1875-től²⁵ számítva két évtized alatt Magyarország szőlősterületeinek kétharmadát veszítette el.

A filoxéra ugyanakkor nem csupán a szőlőt, hanem a dohányültetvényeket is nagyban károsította. Eddigi kutatásaim azt mutatják, hogy Belső-Erdély és Partium területén főként a marosszéki és háromszéki dohánytermesztésre volt erőteljes hatással a kártevő. A jelenség vizsgálata még folyamatban van, így az eredményeket jelen dolgozatomban még nem áll módomban kellőképpen részletezni, itt csupán azt a megállapítást teszem, hogy mivel a dohányművelés általános paraszti termeléséssé nem vált (nagyobbrészt specialisták foglalkoztak vele), így a filoxéra okozta gazdasági károk ez esetben határozottan elenyészőnek mondhatóak a szőlőben tett károkhoz viszonyítva, annál is inkább, mivel a filoxéra által megtámadott dohányültetvény – akárcsak, mint egy megszokottabb árvíz, jégeső vagy fagy által károsított dohányültetvény – csupán egyévnyi jövedelemkiesést jelentett az azt művelő gazdának, újratelepítése jóval egyszerűbb és olcsóbb volt, mint a szőlőé, és még a rekonstrukciós munkálatok elvégzésének évében hasznot hozott az új telepítés.

A filoxéra magyarországi megjelenése és gyors elterjedése – a korlátozások, szabályozások és törvények ellenére – nem meglepő, tudva azt, hogy a 19. század második felében, többek között a vasúthálózat kiépülésének köszönhetően a gazdák egyre messzebb és egyre többen mozdultak ki – az addig zártnak mondható – falusi világukból.²⁶ Az elképzelések szerint a legtöbb magyarországi településre éppen a Budapestről árut szállító kofákon, illetve a fertőzött területekről érkezett szőlőmunkásokon keresztül, a szerszámokról került be a rovar. A kártevővel szemben több módon igyekeztek felvenni a harcot, de a már fertőzött területeken ritkán sikerült segíteni, így az azokat művelők általában megélhetés nélkül maradván városokban, az éppen fellendülő gyáriparban találtak munkát, többen közülük Amerikába vándoroltak. Az 1860-as évek végén fellendült nagy vasútépítkezési és folyószabályozási munkálatok a gyárak mellett szintén megélhetési lehetőséget biztosítottak az agrárszegénység számára, de nem szabad elfelednünk azt a tényt, hogy ezen akciók az 1890-es évekre nagyrészt véget értek, újbóli tömeges munkanélküliséget eredményezve.²⁷

A kipusztult területek amerikai ellenálló alanyra oltott európai vesszőkkel és direkttermő fajokkal való újratelepítését a fentiekben tárgyalt gazdasági egyesületek

és társaságok próbálták segíteni. A károsultak az 1883. évi XVII törvénycikk 8. és 9. bekezdésének értelmében 6–10 évig adómentesek voltak.²⁸ Mivel azonban az újratelepítés és a védekezés (széknénegezés, elárasztás stb.) nehézkesen ment, hosszú időt, megfeszített fizikai munkát és nagy anyagi ráfordítást igényelt, s sikeressége még így sem volt garantált, ezért legtöbbször igyekeztek más növényi kultúrával helyettesíteni az elvesztett szőlőt. Mivel a domboldalak a 19. században megjelenő, sorba ültethető és már gépesítéssel művelt ipari növények (cukorrépa, zöldség stb.) termesztésére nem adtak lehetőséget, ezért legáltalánosabban egy-egy gyümölcsültetvény telepítésével válaszoltak a gazdák a válságra.²⁹ Legtöbbször a gyümölcsösök telepítését – amely öt-hét évnyi befektetést jelentett – saját anyagi fedezetükből természetesen nem engedhették volna meg, viszont a gyümölcsészeti egyesületek, az állami szervek ingyen csemetékkel és oltóágakkal, növényvédelmi szerekekkel, aszalóke-mencékkel stb. látták el a gazdákat. 1880-ban Magyarországon már 6583-an foglalkoztak hivatásszerűen a kertészet valamely ágával, s a korabeli források megjegyzik, hogy mindemellett önálló vállalkozókként vagy gazdasági mellékfoglalkozást űzőkként egyre többen kezdtek gyümölcsstermesztéssel foglalkozni.³⁰ 1897-re, a „m. kir. Földmívelésügyi miniszter” 1895-ös jelentéséből elkészült *Az ország egyes vidékein nagyban való termelésre ajánlható gyümölcsfajták jegyzéke*,³¹ amelyet füzetek formájában ingyenesen bocsátottak az érdeklődők rendelkezésére. Ennek terjesztésébe az Országos Magyar Gazdasági Egyesület is bekapcsolódott, s hivatalos közlönyében következőképpen adta a gazdák tudtára a kiadvány megjelentetésének célját: „E füzetnek gyakorlati rendeltetése az, hogy a gyümölcsstermeléssel foglalkozókat tájékoztassa az iránt, hogy vidékükön tapasztalat szerint milyen gyümölcsfajtákat termelhetnek nagyban, kereskedelmi célra; e részben tehát nincsenek a költséges kísérletezésekre utalva.”³² A havasi bogyós gyümölcsök tárlatokon való népszerűsítése, termesztésük szorgalmazása és a feldolgozásuk megszervezése szintén itt említendő. A századfordulón a kongresszus például havasi gyümölcsök feldolgozására vállalkozó létesítmények alakítását is kilátásba helyezte,³³ a Börzsöny vidéken, ahol korábban gabonatermesztés és szőlőművelés volt jellemző,³⁴ részben a filoxeravész következményeinek tulajdoníthatóan erre az időszakra esett a bogyós gyümölcsök (szamóca, egres, ribizli és főként málna) termesztésére való fokozatos áttérés vagy a földieperre koncentráló szentendrei-szigeti kertkultúrák kialakulása is.³⁵

A csemeték, oltványok osztogatása egészen az 1910-es évekig, az első világháborúig dokumentálható. Az ún. Székely Akció keretében például a székely székek területén, az 1903 és 1906 közötti időszakban mintegy 50 000 oltvány szétosztására került sor.³⁶ A *Székely Újság* egy 1908. áprilisi számából is arról értesülhetünk, hogy a mai Kovászna megye területén működő egykori gazdasági egyesület a székelyföldi miniszteri kirendeltség által küldött gyümölcsfacsemetéket jelképes összegért osztotta a gazdáknak.³⁷ Mindezek ellenére nem mindenütt ment gördülékenyen a gyümölcsfakiosztási program. Az udvarhelyszéki Máréfalván például az ingyen kiosztásra szánt csemetéket évekig nem vették át a gazdák.³⁸

Az elvesztett szőlősterületek gyümölcsösökkel való pótlását az állami közigazgatás különböző szabályok, törvények meghozatala révén is igyekezett szorgalmazni. Az 1894-es XII. törvénycikkely VI. fejezetének a 43.-tól 49.-ig terjedő bekezdéseiben kötelezték a községeket, hogy faiskolákat létesítsenek a határban és az utak mentén.³⁹ A minisztérium (Rudinai) Molnár István országos gyümölcsészeti és fatenyésztési miniszteri biztost kérte fel egy „fatenyészetről” szóló monografikus kézikönyv megírására, amely rövid időn belül el is készült, hiszen 1901-re *Különös tekintettel a községi faiskolákra és befásításokra* alcímmel ellátva már a negyedik javított kiadását élte meg.⁴⁰ Különböző kiadásai az erdélyi gazdák kiskönyvtáraiba is eljutottak; kutatásaim során például több ízben talákoztam fennmaradt példányokkal az egykori Há-

romszék területétől egészen Kalotaszegig terjedően szinte mindenhol. Molnár István munkájából arra is ráláthatunk, hogy miképpen képzeltek el a kipusztult szőlőültvények gyümölcsösökre való váltását a kor szakemberei. Itt a szerzőnek csak néhány idevágó gondolatát idézem: „A szőlők befásítása két szempontból jöhet tekintetbe. Vagy oly kipusztult szőlőterület befásításáról lehet szó, a mely sem amerikai szőlőművelésre, sem pedig szénkénnel való gyérítésre nem alkalmas; vagy pedig fillokzera mentes homoki; vagy szénkénnel fentartott európai, esetleg amerikai oltványszőlővel kiültetett szőlőterület befásítása lehet a kérdés tárgya. Ha az első eset fordul elő, akkor az egész kipusztult szőlőterület fával ültetetik be, hogy így hozzon jövedelmet a bortermelési haszon helyett. Ily területekre a gyümölcsnemek mindig tekintettel az égalji és talajviszonyokra választandók meg. [...] A fák közt lehet termelni bogoyógyümölcsöket. [...] Homoki szőlőknél czélszerű a főutak mellékén, a táblák szélein kajszibaraczkfából, továbbá meggy- és almából fasorokat kiültetni. [...] Gyérítés mellett vagy amerikai oltványokkal fentartott szőlőnél csak az utak mellékeinek, a terasse falaknak és a táblák széleinek befásítása jöhet szóba.”⁴¹

A szőlőfiloxéra kiváltotta krízishelyzetben az erdélyi közösségek életében a kiegészítő gazdasági tevékenységek (például a vadon termő gyümölcsök gyűjtögetésének) szerepe is jelentősebbé vált. Érdekesnek találom, hogy a kalotaszentkirályi csipkebogyóünnep szervezői napjainkig is a filoxéra hatásának tulajdonítják, hogy a 19. századtól a falu lakói rákényszerültek a csipke közös begyűjtésére és feldolgozására.⁴² A válságos időszakban tehát a helyi erőforrások ésszerű hasznosításával a közösségek megkísérelték az igényekhez illeszkedő új fejlődési irányvonalak kimunkálását: megnőtt az együttműködési hajlam, s a korábban fel nem fedezett helyi értékek (jelen esetben a csipkebogyó) felértékelődtek, aminek az újszerű alkalmazására törekedtek.

A gyümölcsfatenyésztésre való fokozatos, de gyors ütemű áttérés a gasztronómia hirtelen változását is magával hozta. A tárolást és szállítást kevésbé tűrő gyümölcsfajták (barack, körte stb.) és a nyersen szinte értéktelennek mondható, eladásuk után a szállítási költségeket sem fedező fajták (alma, szilva stb.) helyben való feldolgozásának megoldása szükségszerű volt. Itt a konzervgyárak megjelenésének említése mellett csupán azt emelem még ki, hogy megtörtént a borfogyasztásról az égetett szeszes italok, a pálinka, e „veszedelmes emberirtó”,⁴³ „durva zsarnok”⁴⁴ fogyasztására való áttérés is. A megdrágult bor már nem tudott versenyezni az olcsó pálinkával, s ez a század végétől komoly társadalmi problémát jelentett, az alkoholizmus hirtelen „társadalmi betegséggé”⁴⁵ vált. Nem tartom véletlen egybeesésnek azt sem, hogy a legtöbb alkoholizmus okozta betegség rohamos számnövekedését a század utolsó évtizedének elején azokban az erdélyi megyekórházakban jegyezték, ahol a filoxéra is a legkorábban jelent meg, és pusztította ki a szőlőállományt.⁴⁶

Míg a gyümölcsstermesztést szorgalmazó állami szervek és lokális intézmények, egyesületek szeszfőzők adományozásába fogtak,⁴⁷ addig a helyi közösségek vezetői (lelkészek, tanítók, orvosok, hivatalnokok) igyekeztek felvenni a harcot az ital egyre nagyobb méreteket öltő fogyasztásával, annak káros hatásaival, pusztításával szemben. Az abszolutizmus idején a szeszipar a malomipar után azonban a legfontosabb iparággá vált. „1867–1880 között több mint 100 000 fogyasztási adóra kötelezett és 150 000 nem adózó, önellátásra termelőt tartottak nyilván”,⁴⁸ s a szesztermelés Magyarországon különösen a nyolcvanas évek elején fejlődött ki. Mindez az 1878-as évi szesztörvénynek is köszönhető, amely által a mezőgazdasági szeszgyárak, adóellenegedésük révén előnyösebb helyzetbe kerültek az ipari szeszgyárakkal szemben.⁴⁹ Az 1888-as XXV. törvénycikk szintén a kis kapacitású mezőgazdasági főzdeknek kedvezett, s ebből is látható, hogy a szeszes italok fogyasztásának növekedésében jelentős szerepe volt az államérdekeltségnek is,⁵⁰ így nem csoda, hogy rohamosan megnőtt az

alkoholisták száma falun és városon egyaránt. Az iparosodás, nagy építkezések révén jelentékeny ipari és mezőgazdasági munkástömeg jelentkezett a fogyasztói piacon, ezeket a „gyökértelen” rétegeket belső és külső bizonytalanságuk fokozottan taszította „a pillanatnyi felejtést jelentő érzelmi élvezetek irányába”.⁵¹

A gyümölcsstermesztés felé kezdtek orientálódni a 19. században azon rétegek is, amelyek korábban a gabonatermesztésből részesaratókként vagy más módon keresték meg egész évi jövedelmük nagy hányadát. Ez a folyamat a mezőgazdaságban megjelenő legújabb eszközökkel és a gabonatermesztés gépesítésével magyarázható, ugyanis a cséplő- és aratógép feltalálásával és elterjedésével például nemcsak a munkára fordítandó idő mennyisége csökkent jelentős mértékben, hanem az emberi munkaerőigény is. A cséplőgépek elterjedésével 75%-kal lett kisebb a munkaerő-szükséglet, míg az aratógép használatával felére csökkent a munkaidő.⁵²

Hasonlóképpen gyümölcsstermesztésre térhetett át az állattenyésztők, kézművesek, kisiparosok, fuvarosok és kereskedők azon rétegének egy bizonyos része is, amely az ebben az időszakban – a vasúti szállítás megindulásának köszönhetően – a piacokra beáramló olcsóbb külföldi áruk megjelenésének és az osztrák ipartörvények meghozatalának következtében veszítette el addigi biztos megélhetését. Tették mindent többek között azért is, mert a gyümölcsészet fellendítésének ügye a század végén államilag is támogatott volt, a gyümölcsös gondozása – a tanfolyamoknak, a falvakban tevékenykedő specialistáknak, a szaklapoknak és egyéb kiadványoknak köszönhetően – viszonylag könnyen elsajátítható volt bárki számára, s nem utolsósorban a gyümölcsstermesztés helyes alapokon való fejlesztésében rejlő lehetőségeknek minél nagyobb mértékben való kihasználását a gazdaságpolitikai szükségszerűség is megkövetelte, ugyanis az urbanizáció időszakában aránytalanul több embert kellett eltartania a gazdálkodói rétegnek, s fontos volt, hogy a belterjesen művelhető földek fokozottabban kihasználódjanak. E több szempontból is válságosnak mondható időszakban tehát érthető módon jelent meg a temérdek gyümölcsészeti szaklap és egyesület, s világossá válhat számunkra, hogy miért volt szükség a gyümölcsök kiállításon való reprezentálására, népszerűsítésére.

A 20. századi leírásokat olvasva azt tapasztalhatjuk, hogy szembevetően másképpen kezdenek beszélni a gyümölcsstermesztés országos helyzetéről, mint ahogyan azt néhány évtizeddel korábban tették. A forrásokból az olvasható ki, hogy a felmerülő akadályokat sikerrel vették a gazdák s az őket segítő értelmiségiek. 1903 őszén a kézdivásárhelyi gyümölcskiállításról például a következőket olvashatjuk egy újságcikkben: „A Kézdivásárhelyi Gazdasági Egyesület által rendezett gyümölcskiállítás, dacára az idő rövidegének, mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben a lehető legfényesebben sikerült. [...] Kezdetől fogva, a bezárásig nagy érdeklődést tanúsított a városi és vidéki közönség. [...] A kiállítás a gyümölcsfajok és gyümölcsstermékek sokféleségével és kiválóságával lekötötte a közönség figyelmét. Volt kiállítva 20 fajalma, 10 fajkörte, szilva, aszalt szilva, szilvaíz, szilvórium, körtepálinka. Eladásra bejelentett ezer hektó gyümölcs, egy párezer liter szilvórium. [...] Megrendelésekben sem volt hiány [...], már 10-én jelentkezett Utech János lipcsei kereskedő, aki elkérte a kiállítók jegyzékét és megkezdte a vásárlást. Megrendelést tett a budapesti vásárcsarnok igazgatósága. [...] Még Belgiumból is érkezett rendelés [...] Ebből látható, hogy a kiállítást teljes siker koronázta, s bármely mennyiségű gyümölcsünk teremjen, piacot s vevőt bőven kaphatunk.”⁵³ A kézdivásárhelyi tárlatot követően egy évvel Budapesten nyílt gyümölcsöket és gyümölcsből készített termékeket bemutató rendezvény. A kiállítás kapcsán a sajtóban szintén azt olvashatjuk, hogy ez a termelési ág immár nemzetközileg is versenyképessé vált: „Nagyon szép és gazdag kiállítás volt legközelebb Budapesten látható, hol az ország legkiválóbb termelői mutatták be pompás gyümölcseiket [...]. A ki itt megfordult, örömmel győződhetett meg róla,

hogy mennyire haladt már nálunk ez a termelési ág s a megjelent külföldi szakértő-látogatók is kijelentették, hogy Magyarország e tekintetben akármelyik más állammal versenyezhet. Ennek különben ékesen szóló bizonyítéka az is, hogy a magyar gyümölcsöt [...] mind nagyobb mértékben szállítják a külföldi piacokra, hol nagy kelendőségnek örvendenek. Ez pedig nemcsak az illető termelőkre nézve hasznos, hanem nemzetgazdasági tekintetben is igen figyelemre méltó, mert ily módon sok idegen pénz áramlik be az országba.”⁵⁴

A fentiekben idézett két cikkkrészletből is láthatjuk tehát, hogy a gyümölcsészet Erdélyben, illetve általában Magyarország területén egy viszontagságos évszázad, az 1800-as évek végére érte el virágkorát. Sajnos a gyors ütemű, ígéretes haladást a 20. század eseményei törték meg: Trianon Erdély gyümölcsészetének is idegen rendelkezést szabott, megváltoztatva haladásának irányát, eszmeiségét, majd a végzetes csapást a II. világháború utáni magántulajdon megszüntetése, a kollektivizálás s általa az önálló kezdeményezésű termelőgazdálkodás elsorvasztása jelentette.⁵⁵ A rendszerváltást követően néhány évtizeddel, az ugyancsak válságosként emlegetett 21. század elején, helyi szinten tehát csak 19. század végi modellek állhatnak a gyümölcsstermesztés ügyének előmozdításán igyekvők rendelkezésére.

A 19. század második felében az értelmiségi réteg – terveibe a falusi parasztságot is bevonva – újrászervezte az erdélyi s ezenfelül a magyarországi gazdasági, társadalmi és kulturális életet. E tervek tőkáját a helyi erőforrások alkották, mivel ráeszméltek, hogy hosszú távon csak azokra lehet építeni. Napjainkban ugyanezen folyamatnak lehetünk tanúi. A 19. század végén is piacra való reflektálással szándékoztak felzárkóztatni, illetve a polgárosodás útjára ráállítani az erdélyi falusi közösségeket. Ehhez hasonlóan napjainkban, a 21. század elején, immár a modernizáció és globalizáció kontextusában ugyanazt, de másképpen, például a falusi turizmus, vidékfejlesztés, örökségesítés stb. címszavak alatt igyekeznek megvalósítani a rurális közösségek jólétének előmozdításán igyekvők.

A vidék fejlesztése napjainkban – akárcsak másfél évszázaddal ezelőtt – egy adott közösség saját erőforrásainak menedzselési hatékonyságának növelésével történik. A civil szervezetek, gazdasági egyletek többnyire azért alakulnak meg egy adott közösség közegében, hogy a környezetükben érzett hiányok és problémák orvoslására mielőbb és lehetőség szerint a helyi sajátosságoknak megfelelően – például egy gyümölcsös telepítésével vagy egy terménykiállítás, gyümölcsfesztivál megszervezésével – válaszoljanak.

■ JEGYZETEK

1. Nem így például Hollandiát, Skóciát, Franciaországot vagy Belgiumot (Aradi József: *Fesztivál az egész világ? Képzelt riport egy kelet-európai fesztiválanropológiáról*. Korunk 2013. 4. sz. 7). Magyarországot az évente megrendezett mintegy 3000 fesztiválja miatt a sajtó joggal emlegeti a „Fesztiválok Országának” (Dér Csaba *Rezső: Piros, fehér... zöld? Szervezői és látogatói vélemények a magyarországi fesztiválok „fenntartható fejlődéséről”* a brit tendenciák tükrében. Korunk 2013. 4. sz. 24).
2. Christian Roy: *Preface*. In: *Uő: Traditional festivals: a multicultural encyclopedia I*. ABC-CLIO, Santa Barbara-Denver-Oxford, 2005. 11.
3. „A »Megéneklünk, Románia«, Ceașescu, Păunescu emlegetése, vagyis a letűnt múlt után jó érzés napjaink médiájában elmerülni, olvasva, hallgatva, nézve a tudósításokat a [...] kolbásztöltő-versenyekről, csipkebogyó-ünnepről, netán a kolozsvári Szalonna Fesztiválról [...]. Ha pedig egy színházi, film- vagy zenei fesztiválnak mi adhatunk otthont, sikerrel – és érdemleges nemzetközi részvétellel –, akár büszkékké lehetünk” – fogalmazta meg egy cikkében Kántor Lajos irodalomtörténész (Kántor Lajos: *Megéneklünk, szalonna*. Korunk 2013. 4. sz. 77).
4. Beszterce-Naszód megye: Magyardécse (cseresznye); Bihar megye: Berettyószéplak (dinnye), Érkörtvélyes (dinnye), Siter (szelídgesztenye); Hargita megye: Csíkrákos (áfonya), Gyergyószentmiklós (áfonya), Homoródkarácsonyfalva (szelídgesztenye), Homoródújfalú (csipkebogyó), Oroszhegy (szilva), Székelyudvarhely (gyümölcs), Székelyvarság (málna); Kolozs megye: Kalotaszentkirály (csipkebogyó), Magyarvalkó (alma); Kovászna megye: Ozsdola (cseresznye), Zalán (szilva); Maros megye: Bátos (alma), Geges (alma), Kerelőszentpál (dinnye), Marosvásárhely (alma), Marosvécs (cseresznye), Mezőbodon (cseresznye), Vármező (áfonya); Máramaros megye: Nagybánya (szelídgesztenye); Szatmár megye: Halmi (eper), Szatmárpálfa (szilva).

5. Egyetértek a heortológus és fesztiválintropológus Jack Santinóval, aki szerint a fesztív ünnepeknek *rejtett dimenziói* vannak, azaz jóval többek, mint amennyinek tűnnek (Jack Santino: *Foreword to the fourth edition*. In: Cherie D. Abbey (ed.): *Holidays, festivals, and celebrations of the world dictionary: detailing more than 3000 observances from all 50 states and more than 100 nations*. I. Omnigraphics, Detroit, 2010. 8.). Ez nyilván azt is jelenti, hogy a jelenség feltérítéséhez alaposabb tanulmányozás szükséges, nem szabad melegelednünk a materiális, megfogható dolgok leírásával, mint ahogyan azt korábban többen is tették a strukturalizmust képviselő szokáskutatók közül. E dolgozatomban is nem magát a „szokást”, hanem annak „környezetét” kívánom körüljárni, a kontextuselmélet tudományos szemléletét követve. Elsősorban a gyümölcsünnepek létrejöttének hátterében zajló folyamatok, azoknak összefüggésben való láttatása, azaz a *rejtett dimenziók* feltérítése a célom, nem a relevanciával bíró szokáskódok Niedermüller Péter (Niedermüller Péter: *A szokáskutatás szemiotikai aspektusai*. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Folklor tanulmányok. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához*. IX MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp., 1981. 184.) és Verebélyi Kincső (Verebélyi Kincső: *Szokások*. Debreceni Egyetem Néprajz Tanszéke, Debrecen, 2005. 150–160.) által javasolt bemutatására vagy a Németh Imre által kezdeményezett forgatókönyvszerű leírásra (Németh Imre: *Szokás – forgatókönyv – szerep*. Valóság 1966. 10. sz. 50–58; Uő.: *Forgatókönyv*. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. II Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 206–207.) vállalkozom.
6. Eric J. E. Hobsbawm volt az, aki történésekből álló munkacsoportjával az 1980-as évek elején a *kitalált hagyomány* (*inventing traditions* vagy *invention of tradition*) fogalom használatát kezdeményezte olyan kulturális elemek, szokások, társadalmi jelenségek leírására, amelyeknek megjelenése a 19. századtól figyelhető meg, s amelyek kívül esnek a köztudatban ősi és változatlanul fennmaradt kultúrákban élő, apokrif jellegűként meghatározott hagyomány kategóriáján. Vö. Eric J. E. Hobsbawm – Twerence O. Ranger (ed.): *The invention of tradition*. Cambridge University Press, Cambridge – New York, 1983. Innen lásd különösen és vö. Eric J. E. Hobsbawm: *Mass-producing tradition*. Europe, 1870–1914. In: Uo. 263–307. *A kitalált hagyományok* kutatására hazai szakemberek is vállalkoztak, s a magyar szokáskutatás utóbbi két évtizedben megjelent publikációinak döntő többsége e témakör valamely területének érintésével született. Magyarul e témában megjelent áttekintés Flodung János és mtsai (szerk.): *Kitalált hagyományok*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1996; Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006.
7. Erdei Ferenc: *A magyar parasztság válságos kora*. In: Uő.: *A magyar paraszttársadalom*. Franklin Társulat Nyomdája, Bp., 1942. 46.
8. Monokultúrán nem feltétlenül a gazdaságtudományokban is használt monokultúra fogalmat, azaz az egyoldalú mezőgazdaságot értem. E terminust nemcsak a „mono”, hanem a „kultúra” felől is igyekszem megközeleltetni, értelmezni és használni. Monokultúráként definiálok azon településeket, illetve régiókat gazdaságát is, ahol ugyanazon növény huzamosabb és nagyobb mennyiségben való termesztésére vannak ugyan adataink, de az egyéb növényi kultúrák vagy más gazdasági ágazatok megléte is megfigyelhető az adott területen. A monokultúra véleményem szerint egy terület gazdaságának sajátosságaira, önállóságára, egységére és teljességére utal, tartalmazza a gazdálkodók részéről mindazt, amit saját történeti létük alatt megteremtettek, létrehoztak, kialakítottak, tárgyiasítottak, mentális, viselkedési vagy viszonyulási formában kifejezésre juttattak, és ezt mások fölébe emelték. Monokulturális gazdasági rendszerről beszélek tehát abban az esetben is, amikor a helyi társadalom önmagát ekként határozza meg (a helyiek önmagukat a környezetükkel szemben, a környezet pedig a kulturális-gazdasági másásra hivatkozva, s e máságot elismerve az adott terület lakóival szemben), amikor az egy-egy gazdasági ágazat művelése és a róla való beszélés (a narrációk, narratívumok) idővel identitásformáló tényezővé, társadalmi gyakorlattá, attitűddé válnak, még akkor is, ha valójában a helyi közösség és a környezete is tudatában van annak, hogy a statisztikai adatok, gazdasági mutatók egyértelműen mást vagy egyenesen a „mitizált” valósággal ellentétes képet mutatnak.
9. Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Franklin-Társulat Nyomdája, Bp., 1879. 70.
10. Vö. Uo. 69.
11. Maga a monokultúrás gazdasági szerkezetre való áttérés is gyakran az elit, az értelmiségi réteg kezdeményezése (volt).
12. Ganczaughné Albert Katalin: *Kertészet*. In: Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a 20. században*. IV. Babits Kiadó, Szekszárd, 1999. 667. (A továbbiakban Ganczaughné 1999.)
13. Bereczki Máté: *Gyümölcsészeti vázlatok*. I. Kiadó nélkül, Arad, 1877. 36. (A továbbiakban Bereczki 1877.)
14. „A valódi (autenticus) nevű gyümölcsöket aztán külön osztályba oszthatnák s teljes nevüket darabka papírra fölírva vagy a gyümölcs szára akaszthatnék, vagy a gyümölcs mellé, szembeütő helyre tehetnők ki” – írja 1877-es kiállítási javaslatában Bereczki Máté pomológus (Bereczki 1877. 36.). Napjaink erdélyi és magyarországi gyümölcsfesztiváljai a gyümölcsfajták és a gyümölcsből készült termékek reprezentálására, illetve forgalmazására is vállalkoznak. A fent idézett javaslathoz hasonlóan állították ki például 2009-ben és 2010-ben, a gagesi Alma Fesztiválon a település határaitban fellelhető almafajtákat, 2012-ben a magyardécei Cseresznyemajálison pedig tizenegy féle cseresznyét.
15. Csoma Zsigmond: *Kertészeti és szőlészeti-borászati vásárok és kiállítások Magyarországon (19–20. sz.)*. In: Gunszt Péter (szerk.): *Az országos mezőgazdasági kiállítások és vásárok története 1881–1990*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum – Agroinform Kiadóház, Bp., 1996. 73. (A továbbiakban Csoma 1996.)
16. Uo. 75.
17. Ganczaughné 1999. 666.
18. Vasárnapi Újság 1881. 42. sz. 671.
19. *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által Bárány Kemény Gábor földművelési miniszter úr ó méltóságának védnöksége alatt Budapesten 1881 október hó 15-étől 18-ikáig bezárólag megtartott Gyümölcs és Konyhakerti Kiállítás catalogusa*. Kiadó nélkül, Bp., 1881.
20. Ganczaughné 1999. 666.
21. Kerti Gazdaság 1859. 36. sz. 308–310.

22. Magyardécse évszázadok óta gyümölcs s különösen cseresznye termesztésére szakosodott mezőügyi település. Egy 1750-es összeírás szerint az éghajlat a gyümölcs termesztésének kedvezett, ami a falu fő kereseti forrását jelentette már ebben az időszakban is. A cseresznye képezte a kertekből származó jövedelem döntő hányadát, amelyet a helyiek elsősorban a közeli városok piacain árusítottak. Ugyancsak a kulturális emlékezet őrizte meg az adatot, miszerint az első cseresznyefesztiválra 1893-ban került sor, írásos vagy képi dokumentáció a hitelességét egyelőre nem támasztja alá, áttekintve a 19. század második felében, a gyümölcsészet terén történeteket elképzelhet, hogy valaki (feltehetően a lelkész) fejből egy nagyobb méretű gyümölcsünnep megszervezésének gondolata pattant ki.
23. Tarisznyás Márton: *A gyűjtőgető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban*. In: *Uő: Gyergyó történeti néprajza*. Tíz tanulmány. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1982. 40. Tarisznyás egy – az idézettnél néhány évvel korábbi – közleményéből ismerhetjük meg a gyergyói gyűjtőgetésre vonatkozó kutatásában segédkező adatközlőket: szinte kivétel nélkül a 19. század második felében vagy a század végén születetteket szóllaltatt meg, így az „emberemlékezet óta” kifejezés mindenképpen a 19. századra (is) értendő. Vő. *Uő: A gyűjtőgető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban*. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népmismereti dolgozatok 1978*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1978. 33.
24. www.publikon.hu/application/essay/120_1.pdf. Letöltés ideje: 2012. november 22.
25. Ekkor jelezték először a kártevőt Magyarországon, a vajdasági Pancsován (szerbül Pančevo).
26. „[...] egyre többen ültek vonatra, hogy a környező városok piacaira vigyék a gazdaságukban megtermett gyümölcsöt, szőlőt, virágot vagy a tejfeldolgozás termékeit, a tejet, a túrót, vaját, tejfölt és sajtot. Igaz volt ez [...] az ország számos kis régiójában élőkre [...]” (Sári Zsolt: *A vasút fénykora – a vidék modernizációja*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2011. 22).
27. Egyed Ákos: *A falu társadalma*. In: *Uő: Falu, város, civilizáció*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981. 235. (A továbbiakban Egyed 1981.)
28. XVII. törvénycikk, 8–9. § 1883.
29. Viga Gyula a gazdasági kapcsolatok hagyományos formáit vizsgáló kötetében megjegyzi, hogy az 1875-től kezdődő, a történelmi borvidékeket elpusztító filoxeravész a gyümölcsészet megerősödését hozta magával (Viga Gyula: *A javak cseréjének történeti vázlat a Kárpát-medencében*. In: *Uő: Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái*. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. Debreceni Egyetem Néprajzi Tan-széke, Debrecen, 2007. 23.). Az egykor híres budai szőlők helyét például különféle gyümölcskultúrák (például őszibarack, mandula stb.) váltották fel (Bali János: *A Börzsöny-vidéki málnatermelő táj gazdaságnéprajza*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2005. 57. (A továbbiakban Bali 2005.)
30. Csoma 1996. 79.
31. *Az ország egyes vidékein nagyban való termelésre ajánlható gyümölcsfajták jegyzéke*. Athenaeum, Bp., 1897.
32. *Köztelek* 1897. 38. sz. 683.
33. Balaton Petra: *A Székely Akció története, 1902–1914*. Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, doktori (PhD) értekezés – kézirat, 2006. 303. (A továbbiakban Balaton 2006.)
34. Bali 2005. 53.
35. Vő. uo. 53–72.
36. Vő. a Balaton Petra által feltárt adatsorokkal (Balaton 2006. 304.).
37. *Székely Újság* 1908. 43. sz. 3.
38. *Székely Világ* 1907. 9. sz. 127.
39. XII. törvénycikk, VI. fejezet, 43–49. §, 1894.
40. Molnár István: *A fatenyésztés. Különös tekintettel a községi faiskolákra és befásításokra*. Földmivélsügyi M. Kir. Minister, Bp., 1901.
41. Uo. 196–197.
42. Saját gyűjtés, 2012. Kalotaszentkirály, Kolozs megye.
43. *Országos Hírlap* 1899. 18. sz. 6.
44. *Esztergom és vidéke* 1886. 17. sz. 1.
45. Békésy Géza: *A pálinka pusztítása*. Természettudományi Közöny 1892. 269. sz. 29.
46. Például Szeben megyében az 1889–1890-es évek fordulóján a kórházi betegek 23 százaléka szenvedett valamilyen alkoholizmus kiváltotta betegségben (uo. 32.). Itt korábban nem volt jellemző a pálinkafogyasztás, s a szőlőfloxerát Szilágyság területével egyetemben itt jelezték Erdélyben elsőként az 1880-as évek elején.
47. Balaton 2006. 305.
48. Kárpáti Endre: *Adalékok a magyarországi alkoholelles küzdelem történetéhez (1914-ig)*. In: Palla Ákos (szerk.): *Communicaciones ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. Medicina Kiadó, Bp., 1960. 156. (A továbbiakban Kárpáti 1960.)
49. XXIV. törvénycikk, 1878.
50. XXV. törvénycikk, 1888.
51. Kárpáti 1960. 157.
52. Egyed 1981. 235.
53. *Székely Nemzet* 1903. 157. oldalszám nélkül.
54. www.huszadikszazad.hu/cikk/a-budapesti-gyumolcs-kiallitasrol. Letöltés ideje 2012. április 11.
55. Meg kell említenünk természetesen azt, hogy a kommunista diktatúra idején Erdélyben több helyen iskolakertek, illetve nagyobb kiterjedésű gyümölcsfaültetvények létesítését szorgalmazta az állami vezetés.